

Lőrinczy Huba

Hordalékok és diáriumok eszmecseréje

Megfelelések Déry Tibor A napok hordaléka című könyve és Márai Sándor naplói között¹

„Születünk fog, haj és illúziók nélkül;
meghalunk fog, haj és illúziók nélkül.“

Arany László: *A délibábok hőse*

E dolgozat címe lehetett volna akár ez is: *Hordalékról hordaléokra* – hiszen nem csupán Déry nevezte így a maga tűnődő-eszmélkedő följegyzéseit², hanem egy ízben Márai is.³ Szerencsésebb viszont, ha nem mossuk el két műfaj, két, markánsan különböző szövegtípus határait, lévén, hogy a „hordalékok” a legkevésbé sem óhajtottak diáriummá válni, a diáriumok meg épp „a napok hordalékát” igyekeztek kiszorítani magukból. Nem véletlen, hogy Déry és Márai más-más viszonyban állott Jules Renard-ral. Előbbi „csak” megbámulta a napló francia géniuszának művészetét (248–251., 359–366.), példáját követni már nem tudta, s nem is akarta, utóbbi azonban – túl a hódolaton⁴ – erős ösztönzéseket is kapott tőle.⁵ Déry egész élete során írtózott a rendszeres naplóvezetés kényszerétől, s félt, hogy a műfaj elsorvasztja regényírói talentumát (248–249.) – alkatához a jóval több szabadságot biztosító, az esetlegességeket is készséggel befogadó, sokkalta kötetlenebb, vegyülékesebb, képlékenyebb alakzat, „a hordalék” volt közel. A naplóírónak is termett Márai konzekvensen vállalta a műfaj fegyelmét és szabályait; másmilyen szövegtípusokkal nemigen elegyítette diáriumát, az esetlegességeket pedig megkísérelte szigorúan kirekeszteni belőle. 1948-ban papírra is vetette: „Ez a napló mindjobban megtelik a napok hordalékával. (...) Változtatnom kell és meg kell tisztítanom ez oldalakat minden szennyes »történelmi« hordaléktól és hulladéktól; csak a »lényegeset« jegyzem fel a jövőben, tehát azt, ami csak reám vagy a tüneményeket megjelölő fogalomra vonatkozik – semmi esetre sem azt, amit én felelek a tüneményre, vagy a tünemény és fogalom jelent a világnak. Így a napló »sterilebb« lesz, de igazibb tükre mindannak, amit látok, mintha a történelmi napi híreket írom fel.“⁶ Nem tisztünk itt annak vizsgálata, mennyire volt képes megfelelni a továbbiakban önnön programjának Márai, az annál inkább, hogy megállapítsuk: *A napok hordaléka* és a diáriumok műfaji arculata – még ha elvéve fölbuknának is bennük hasonló technikával készült részletek – elüt egymástól, s hangnemek, narrációjuk is különbözik. Déry „hordalékai” oldottabbak, mesélőbbek, önironikusabbak, publicisztikusabbak, bőbeszédűbbek, Márai naplói tartózkodóbbak, esszéisztikusabbak, aforisztikusabbak, szűkszavúbbak. S mégis: ha típusában, megannyi jellegadó sajátosságában eltér is a kétféle szöveg, szembesítésük, egybevetésük egyáltalán nem okatlan és jogtalan s nem is gyümölcstelen vállalkozás. Akad bennük közös jegy, akad, mi hidat ver közöttük, rokonítja őket, ez pedig a följegyzések meditatív, elmélkedő–eszmélkedő karaktere, illetőleg bizonyos témák, nézetek, konzekvensciák felöltő hasonlósága, némelykor szinte azonos mivolta. A legkevésbé sem meglepő ez, elvégre mind *A napok hordaléka*, mind a sok kötetnyi *Napló* a szerzők töprengéseinek, a világról, az emberről, az erkölcsről, az emberiség helyzetéről és kilátásairól, az öregségről, a közelgő elmúlásról (s még ezernyi másról) vallott véleményének és kételyeinek foglalata – valószínűtlen, hogy egyetlen témában, ítéletben, következtetésben se találkozzanak egymással. Az egybehangzások, a „tisztá rímek”, – bár leginkább csak „asszonáncok” – viszonylag nagy száma mégis meglepő, sőt, meghökkentő. Meglepő, sőt, meghökkentő, hiszen 1948 után Déryt és Márait – s nem csupán földrajzi értelemben – világok választották el egymástól. Előbbi, kezdetben hithű kommunisaként, természetesen itthon maradt, s noha már az ötvenes évek első felében megtapasztalta – a Botka Ferenc gyűjtötte és kommentálta dokumentumkötet címével mondva – a „szép elmélet fonákja”-t⁷, megjárta jóllehet a forradalom után a Kádár-rendszer börtönét, a maga szocialista elveihez (igaz, egyre növekvő szépséggel) mindhalálig ragaszkodott. Utóbbi, nem kérvén „A csajka és a terror” idejéből⁸, önkéntes száműzetésbe vonult, s mindhalálig esküdt ellensége maradt az úgynevezett szocializmusnak. Hihetnők: két ily ellentétes meggyőződésű és magatartású ember és alkotó sohasem találkozhat – Adyt, a *Magyar jakobinus dalát* citálván – „...süvöltve / Az eszme-barrikádokon.” Egynemely – s korántsem mellékes – dolgokban, nézetekben, elképzelésekben csakugyan antagonizmust tapasztalhatni kettejük műve közt, hogy másmilyen – korántsem mellékes – dolgokban, nézetekben, elképzelésekben találkozzanak vagy legalábbis közel jussanak egymáshoz. S ez a meglepő, sőt, a meghökkentő: a szocializmust igenlő, bár egyre szkeptikusabban igenlő Déry és a szocializmust mindenestül tagadó Márai felfogása több ponton is érintkezik. Egyikük véleménye a világról, az emberről, az erkölcsről, az emberiség helyzetéről és kilátásairól (etc.) nem egészében zárja ki a másikat. A megfelelések *A napok hordaléka* és Márai diáriumai között elgondolkodtatóak és szerföltött tanulságosak.

Déry és Márai életpályája csak kevészer, s akkor is csupán kurta időkre és igen lazán kapcsolódott egymáshoz, hogy útjaik a felszabadulás után végleg elváljanak. Amit találkozásaikról, viszonyukról tudni lehet, kitűnően összefoglalja Botka Ferenc úttörő érdemű tanulmánya⁹, bár amaz észrevételt, amely szerint 1948-at követően „...egyikük sem vállalkozott a másik bírálatára, netán támadására; feltételezhetően a továbbélő kölcsönös megbecsülés okán”¹⁰ – egy nemrég hozzáférhetővé vált adat ismeretében féligazságnak kell tekintenünk. Déry valóban tartózkodott a Márai-ellenes kirohanásoktól, mi több: az 1969-ben napvilágot látott önéletrajza, az *Ítélet nincs* lapjain rokonszenvező hangsúlyokkal idézte föl ifjúkoruk egyik közös életpezódóját, valamely külföldi útjáról pedig hazahozta az *Egy úr Velencéből* egy példányát¹¹, Márai viszont... Nos, Márai *Naplójában* is fölbukkan – mindössze egyszer – Déry neve, ámde ekként: „Reggel Lukács evangéliuma. – Aztán Petőfi »Akasszátok fel a királyokat«, ez a szánalmas gascogniáda. Írhatta volna Révai József vagy Déry (sic!) Tibor.”¹² Jelzi e szarkasztikus (és igaztalan) megjegyzés, mily lesújtóan vélekedett az emigráns a honn maradt pályatársáról, aki – minő véletlen! – „hordalékaiban” maga is szóba hozza egy helyütt a fent említett verset („Petőfi akasztófára küldte a királyokat, biztatására nem volt szükség”: 396.), hogy aztán – nem először és nem utoljára – a világot riasztóan elborító s a koronás főket, államférfiakat sem kímélő gyilkos erőszakról elmélkedjék (395–398.). Persze, Márai sommás kijelentése mit sem változtat azon a tényen, hogy Déry följegyzéseiben és az ő diáriumában rokonítható, így összevethető fejtegetések és következtetések szép számmal akadnak. Eltérő alkatú, meggyőződésű, sorsú, egymást másként-másként megítélő emberek is töprenkedhetnek ugyanarról, s juthatnak hasonló avagy azonos konzekvensciákra.

Déry 1964-től 1977 júliusáig gyűjtögette „a napok hordalékát”, Márai 1943-tól 1989. január 15-ig vezette a maga naplóját. Úgy

gondoltuk: a teljes diáriumszöveg bevonása vizsgálatainkba nem csupán fölösleges, hanem célszerűtlen is. Helyesebb megoldásnak tetszett, hogy Máraitól is csak az 1964 és 1977 közt keletkezett naplójegyzeteket vegyük figyelembe¹³, ekként a szembesítendő korpuszok egyazon időszak dokumentumai, ugyanazon esztendőök keretezik őket, s ez a körülmény a két anyag erős referencialitása okán korántsem lényegtelen. Mindkét szerző az őt körülvevő kis- és nagyvilágot s benne a saját léhelyzetét tematizálja és problematizálja újra s újra, egyikük sem tértől és időtől függetlenül gondolkodik. S mert „hordalék” és diárium közös jellemzője a valóságvonatkozások sokasága, az egymásra mutató szövegrészek, egynémely kérdések és állítások megfelelései kiváltképp beszédesek és tanulságosak. Nem szükségtelen tán idefűznünk: azt a tizennégy évet, amely alatt *A napok hordaléka* is készült, Déry részint Budán, pasaréti otthonában, részint Balatonfüreden, a tamáshegyi tuszkulánumban töltötte, e két „főhadiszállásról” indulván rövidebb-hosszabb bel- és külföldi útjaira. Ugyanez időszak kezdetén Márai még New York-i lakos volt („Érdekes város. Nagy hibája, hogy nem embernek való”: *Napló 1968–1975*: 95.), 1967-ben azonban visszatelepült – tizenhárom esztendőre – „a geometrikus lidércálm”-ból, „a cementsivatag”-ból (uo.: 252., 260.) a hön szeretett Mediterráneumba, a testének-lelkének enyhét adó Salemóba, innét cikázván nyugtalanul ide-oda a világban és Itáliában. S fűzzük ide még azt is: Olaszország, tájaival, városaival, embereivel mindkettejüket lenyűgözte, s mély, ifjúságukba visszanyúló gyökerei voltak e rajongásnak. A „hordalékok” írásának idején Déry is megfordult Rómában, Torinóban, Sorrentóban, Capriban, Nápolyban, Velencében – tán egyebütt is (63–66., 139., 181–190., 196–198., 592.), s bár ő – ellentétben Máraival (*Napló 1968–1975*: 19., 35., 37., 76., 87. etc.) – nem Nápolyt, hanem az Örök Várost érezte közelebb magához, s szívének a honi vidékek végül is kedvesebbek voltak az itáliaiaknál (181., 182., 190.), ugyanúgy ámult és hódolt a szépségek láttán, amiként pályatársa. S egyik voltak ők ketten a tenger iránti feltétlen rajongásukban is (183–184., 584–587.)¹⁴, ám e közös vonzalmukat már csak mellékesen és sietősen említjük.

Megfeleléseket keresvén *A napok hordaléka* és Márai naplói között, aligha a felületi, véletlenszerű hasonlóságokra, netán egybeesésekre vagyunk kíváncsiak, annál inkább a lényegi, a szemléleti összefüggésekre. Célirányos hát, hogy a mélyrétegek, a följegyzéseket determináló szerzői-narrátori perspektíva, a világ- és emberfelfogás felől közeledjünk a szövegekhez. Számolnunk kell azzal is, hogy a „hordalékokban” s a diáriumokban tárgyiasuló szemlélet korántsem állandó és egynemű, nem mentes a belső ellentmondásoktól. Nincsen ebben semmi meglepő, hiszen a múlt időben – tizennégy év alatt! – egynémely hangsúlyok, vélekedések, meggyőződések óhatatlan módosulnak, ráadásként a szintén óhatatlan kedélyváltkozás is rajta hagyja nyomát a szövegeken (436.). Dérynél például gyakran egy „hordalékon” belül cserélődnek a komorabb s a vidámabb hangvételű futamok, hol az optimizmus, hol a pesszimizmus kerekedik benne felül. Ő mondja egy helyt: „Derülátás-borúlátás: egyikkel se jegyezzük el magunkat. Hullámmozgásra vagyunk ítélve, ringattassuk magunkat” (514.). Nekünk mindenestre úgy tetszik, hogy a „hordalékokban” s még inkább a diáriumokban nem a bizakodás, hanem a komorság szólama dominál; a „Non numero horas nisi serenas!” bölcselme helyett a szerzők többnyire a ború óráit számlálják, kivált a végső dolgokról, az emberről s az emberiség jövődjéről beszélve. Déry éppúgy, mint Márai, mély rezignációval, sőt: reménytelenséggel szól egyéni életének parányi, véges, semmis voltáról, s mindketten hírt adnak a kozmikus elveszettség és céltalanság tragikus élményéről. Előbbi 1977 februárjában – karmújtásnyira az elmúlástól – ekként végzi soros „hordalékát”: „Akár a makrokozmoszba fel-, akár a mikrokozmoszba letekintve, mindenütt egyéni létem törpe végességét érzem, tudatom nevetségesen felfújtt léggömbjébe zárva. (...) Ülök lámpafényes íróasztalomnál, s kitekintek a ködös, téli éjszakába. Nem látom, de tudom, hogy az Androméda köd tölem másfél millió fényévnire lángol a fejem fölött. A csillagközi porban, a Föld hátára tapadva loholok az űrben, a bolygórendszerek, a csillagtársulások és csillaghalmazok között, az egyre táguló mindenségben...hova s minek? Lámpám csak az íróasztalomat világítja meg, sokkal messzibbre nem is látok. Ha legalább annyira, hogy magamban rendet tehetnék” (625.). S íme, e tragikus hangoltságú, végső csüggedésről tanuskodó vallomás párdarabja Máraitól, az a följegyzés, amelyet aligha véletlen mozdulat tett az 1975-ös diárium, egyben egy naplókötet zárókövévé: „Éjjel háromkor, a mindennapos lámpaoltás után (NB.: Déry is mindig akkortájt tért nyugovóra: 442., 572. etc.), az elalvást megelőző pillanatokban félhomályosan derengő álomkép: mintha az űrhajóban feküdnék, amelyet láttam egyszer New Yorkban. (...) Az elalvás pillanatában úgy rémlik, űrhajóban fekszem, amelynek Föld a neve. És keringek az űrben, reménytelenül, mert a Semmi vesz körül. Nincs hová kilépni ebből az űrhajóból, hiszen a Semmibe lépek, ha elhagyom a Földet. És nincs hová megérkezni” (*Napló 1968–1975*: 299.). A két szövegrész szemléleti, s még a szóhasználatban is testet öltő hasonlatossága megdöbbenítő. Kitétszik e víziókból, hogy mind Déry, mind Márai a kozmosz végtelenjébe és jeges hidegbe belevetett űrparányinak tekinti magát (vagyis az embert), oly lénynek, ki arasznyi létével oktalan és céltalan száguldásra ítéltetett a félelmes világegyetemben, s elméje nem világosodhat meg, ő maga sehová nem juthat el; csupán a Semmivel nézhet farkasszemet. Nyoma sincs e citátumokban annak az ujjongó én- és öntudatnak, amellyel például Szabó Lőrincnél, a *Tücsöközene* 276., *Idő* című darabjában találkozhatni: „...időtlen fények közt repültem a / fényszigetenger porszemszigetén / szigetporszemek fényporszeme, én.” Kínálkoznék, hogy vizsgáljuk Déry és Márai belevettség- és Semmi-élményének esetleges összefüggését a Kosztolányival, illetőleg a József Attilával, még inkább Martin Heidegger *Lét és idő*, valamint *Mi a metafizika?* című könyvének „Geworfenheit”- és „Nichts”-fogalmával (kivált Márai esetében lehetne izgalmas és tanulságos egy ily bűvárkodás, hisz diáriumaiban újra s újra visszatér a Semmi kategóriája, a „...két Semmi – a születést előző és a halált követő Semmi –”, „...a Semmiben pulzáló örök reménytelenség”: *Napló 1958–1967*: 290.; *Napló 1968–1975*: 91. – lásd még ugyanott: 90., 127–128., 216., 275., 297.) – tér híján viszont le kell tennünk erről, beérvén kényszerűen a lehetőség jelzésével, még egyszer hangsúlyozva: a létezését egyikük is, másikuk is értelmetlennek s kilátástalannak tekinti (625. – *Napló 1968–1975*: 10; *Napló 1976–1983*: 18.).

A két, fentebb idézett s nyomasztó léltátomás arról is tanuskodik, hogy szerzőik nem fogadják el a metafizikai és egyéb istenérveket, tagadják a gondviselés elvét, ilyképp nem hajlandók megragadni a hit „koporsókötelét”. Déry kerekén kijelenti: „Materialista vagyok – ameddig lehet” (531.), és ha mégis – kevesellvén a ráció kínálta eligazítást – a kozmosz és a lét titkait kezdené faggatni, megtorpan: „Anyagelvű hitembe bezárva, nincs mit válaszolnom”, illetőleg: „Ahol megreked a tudat, ott nyomban folytatja a hit. Én is hiszek, bár nem tudom, miben” (uo.). A túlvilágban semmiképp, elhárítván magától többször is ennek gondolatát (452., 531., 625. stb.). Márait Dérynél sokkalta gyakrabban foglalkoztatja Isten létének avagy nemlétének, a hitnek, a gondviselésnek, a másvilágnak, az esetleges „folytatásnak” a problémája, ám egy vele abban, hogy ő sem kér a vallás(ok) és az örökkévalóság olcsó vigaszából. Néhány citátum: „Én (...) nem hiszek a túlvilági életben (...);” „Minden között, amivel a vallások fenyegetnek, számomra legfélelmetesebb a feltámadás fenyegetése” (*Napló 1958–1967*: 265., 289.). – A buddhizmus, „Ez a hangtalan, retorikamentes vallás egy időben vonzott, mert a ritka becsületes vallás, amely nem ígér semmit; pontosabban, a Semmit ígéri; (...) A buddhista nem remél »örök üdvösséget«;”, „Istenhit? Soha nem volt őszinte. A vallások kreálta Isten számomra mindig, a gyerekkorban is, inkább mondanak alakja volt, mint Isten” (*Napló 1968–1975*: 127–128., 252.). Kettejük felfogása kétségkívül rokon hát, de a hasonlóságok nem fedhetik el a különbségeket. Déry a jelek szerint kételytelen *ateista*, Márai viszont – legalábbis a vizsgált időszakban – inkább még *deista*. Deista, ki nem Isten létezését, hanem csak a különféle reliigiók isteneit, illetve magukat a vallásokat, dogmarendszerüket tagadja, s szenvedő deista, ki – elutasítván a sivárnak vélt anyagelvűséget – nyugtalanul, kínzó tépelődések közepett keresné

(hasztalan) a bizonyosság(oka)t, például a „Gondviselés” kérdésében (*Napló 1958–1967*: 181–182., 229., 245., 246.).¹⁵ Különbőség ez, nem is jelentéktelen, kimondhatjuk mégis: Déry és Márai hiábavalóság-tudata, úri magánya, végleges rezignációja a hitihányból következik.

S következik a ráció mindenható voltába vetett bizalom szertefoszlásából is, ama fölismerésből, hogy megrendültek avagy már érvényüket is veszítették a hajdani evidenciák, s a józan ész, az értelem csak egy viszonylag szűk körben – annak is inkább a felületén – igazíthat el. „Éppoly bizonytalan és széthúzó vagyok, mint a világ, amelyben élek” – így Déry (86.). „Ahogy a 19. században elfakult a vallásos világkép és helyében derengett a Fejlődésbe vetett hit, úgy halványult el a »bizonytalansági komplexus« korszakában a Fejlődés társadalmi, történelmi alakítóerejébe vetett hit. Ez a bizonytalanság, az ingó talaj nem szűnik rengeni a 20. század második felében sem” – így Márai (*Napló 1976–1983*: 14.). „Két vakhit: a tudomány s a túlvilág mindenhatóságában” – formuláz ítéletet Déry (452.). – „...a remény, hogy a Tudomány felel mindenre, hitegette a kortársakat” – visszhangzik rá Márai (*Napló 1976–1983*: 14.). „Nem becsülöm túl az értelem szerepét életünkben. Sajnos, harmadrangú”; „...nem bízom meg föltétlenül a logika csavarmenetében (...)”; – „Az értelem nehezen követi nyomon a természet kacskaringóit”; – „A ráció kellemes útitárs az ember köznap világában, (...) nagyjából rábízhatom magam. De ha tekintetemet leoldom a felszínről?” – ad hangot kételyeinek Déry (84., 260., 514., 531.). „A halált – mint a világegyetemet – nem lehet értelemmel megközelíteni. Nincs »értelmek«. Csak van, mint a föltétlen tények, értelem nélkül” – jelenti ki Márai (*Napló 1976–1983*: 122.). A józan ész felségterületének határaitra figyelmeztetnek egytől egyig e megjegyzések, arra, mily esendő a ráció, s hogy épp a végső kérdések megválaszolására, a legbonyolultabb összefüggések kibogozására képtelen, de még a belső rend megteremtésére sem alkalmas (316., 625.). A kozmosz, a létezés s az emberi személyiség rejtélye egyaránt hozzáférhetetlen a fürkész értelem számára – derül ki „hordalékból” és diáriumból, ekként Márai és Déry az *agnoszticizmusban* is találkozunk. Utóbbi néven is nevezi felfogását: „Szégyenszemre bevallom, az agnoszticizmus felé hajlok...” (483.), előbbi ki is mondja – „a természet” és a „természetfeletti világ tüneményei”-vel kapcsolatban – ez irányzat jellegét: „*Ignoramus, ignorabimus...*” (*Napló 1968–1975*: 245. – a kiemelés Máraitól!). Az ember – tegyen bármit – mindig a megismerés korlátaiba ütközik, „...tudja, hogy szűk látókörén kívül is volna még mit látnia, de mit? Kérdezzen? ...nem volna rá válasz, soha nem is lenne; így hát elméje épségének védelmében beéri a részletválaszokkal” (531.). Kettejük közül Déry a makacsabb. Újra s újra hinni szeretné a ráció omnipotens voltát, hogy újra s újra az ellenkezőjéről győződjék meg, s arról: agnoszticizmusából nincsen mód kitörnie. „Unom az eszemet, mely túl ostoba ahhoz, hogy rendtevés közben belássa, nem lehet rendet tenni. (...) Nem tudja, hogy végül egy fal elé érkezik” (316.). „...az emberi lét legcsábítóbb, mert legmeredekebb kaptatója a kérdés kérdéséhez vezet: mik vagyunk és mire? Az elérhetetlen kilátóhoz, melyről letekintve, a föld látszólagos rendtelensége renddé csoportosulna, (...) az emberi tényezőt szelvényeztet kapathatna”, ám „A kérdések kérdésére, hogy mik vagyunk és mire, ma éppoly kevéssé tudnánk válaszolni, mint a pleisztocénban köveket pattintató őseink” (409., 412.). S a nagy válaszokra kíváncsi, bizonyosságokat áhító Déry végtére belátja azt is: nemhogy a mindenség talánya, még egy személyiség titka is megfeythetetlen; minden ember annyiféle, ahányféleképp vélekednek róla (412–414.). Miként igazodhatnánk el a világban, ha még egy tenyérnyi földdarab – tulajdon kertünk – féktelen tavaszi zsendülése is zavarba ejt, s buja vegetációjában minduntalan eltéved a tekintet (405–408.)? S mégis: a „bőszemű” (Déry kedvelt kifejezése!), a telhetetlen, a fennhéjázó ember és emberiség örökkön megkísértené a lehetetlent, ahelyett, hogy alázatot tanulna s arányérzékét finomítaná. „Mi készítette az emberiséget Babel tornya építésére? A félelem? A nagyravágyás? Vagy a hiúság? A kíváncsiság? Elégedetlenség elrendelt sorsunkkal s adott képességeinkkel? Épülnek ma is bábeli tornyok, egyre újabbak, holdig érők s maholnap azokon túltevők, de a tetejükön álló hüvelykmatyi hiába néz farkasszemet a végtelen rettenetes szemével: marad, mi volt, ganéjtűró bogár” (479.) – mint ama bogár, amely – meddón, szánalmasan, botor heroizmussal – megannyiszor a magasba kapaszkodott volna a tamáshegyi nyaraló falán (242–243.). Hasonló konzekvenciára jut Márai is, Beckett egyik korai regényéhez fűzve szelvényeztetként: „...az Ember (...) parányi tudatával, két öklével dörömböl a tünemények felületén... Ez az emberi szerep” (*Napló 1968–1975*: 91.).

Egy korábbi idézetpár alapján úgy hihetnők: rokon nézeteket vallanak ők ketten a tudomány és a technika szédítő iramú fejlődésének megítélésében is. Nos, csalóka a látszat – véleményük csak bizonyos pontokon találkozik, lévén egyikük a feltétlen tagadás, másikuk viszont az igenlő tagadás szószólója. Déry fennen kárhoztatja a rohamléptekkel haladó, túlonúl „bőszemű” tudományt s (szörny)szülőttét, a technikai civilizációt (a „hordalékok” egyik legnagyobb, folyvást visszatérő témája ez), Márai jóval kevesebbszer s békülékenyebben foglalkozik velük, s – erős fenntartásokkal bár – inkább hajlandó elfogadni s élvezni is áldásaikat. Felfogásuk különbségét kitűnően szemlélteti, mennyire másként vélekednek ugyanarról, példának okáért az úrtazásokról. Déry – jóllehet a holdra szállás ténye számára is „Megrendítő és félelmetes” (400.) – elveti őket, Márai – noha a holdra szállás látványa és emléke le is hangolja (*Napló 1968–1975*: 53–54.) – lelkesedik értük, az ember Emberré válásának reményét keresve bennük (*Napló 1958–1967*: 272.; *Napló 1968–1975*: 90.). „Úrrepülés?... – kérdi *A napok hordaléka* – háborús készülődés vagy nagyvási hóbort: a fölösleges szükségletek rovatába utalando” (309. – lásd még: 384.). „Az ember, aki szerel az űrben, ez a lakatos munka a csillagok között, ez a mesterembség a kozmoszban... megrendítőbb és patetikusabb, mint minden, amit az emberi lehetőségéről eddig fantáziáltak. Az ember még nem ismeri az űr méreteit – de nem ismeri a saját, emberi határait sem” – hevül a diárium (*Napló 1958–1967*: 272.). Ám, hogy a markánsan elűtő meggyőződésben mégis legyen közös elem, mindketten úgy találják: az embert a sorsa a Földhöz köti, küldetése szerint itt kell(ene) embernek lennie (400. – *Napló 1968–1975*: 54.). – Déry tehát nem aluszik a zabolátlanul vágató tudománnyal, az állandó fejlődés, „növekedés” kalandor és hisztérikus igényével, a mind okosabb gépek rémuralmával, a technika milliomm, álszükségleteket teremtő, fogyasztásra csábító csodájával – s azzal, mi a nyomukban jár: glóbuszunk kincseinek felelőtlen pazarlásával, az élő- és az élettelen világ könyörtelen pusztításával, a környezet tönkretételével, a természet kényes egyensúlyának durva megbontásával, vagyis az emberiség jövődjének eltékozlásával. „Baljósataimat nemcsak a magam fazekában főzöm” – mondja (239.), s hosszú oldalakat citál Samuel Butler *Meslohes* című utópisztikus regényéből, Dennis Gabor (Gábor Dénes), Zbigniew Brzeziński, Szentágothai János és más, néven nem nevezett szerzők vészharangot kongató fejtegetéseiből (28–32., 34–46., 102–116., 239–242. etc., etc.); hátha az ő szavuktól visszhangosabb lesz a sajátja, hátha az ő tanúságtételüktől hitelesebbé válik konok meggyőződése: „Végzetesnek tartom ezt a mi technikai civilizációnkat, bár természetesen magam is haszonélvezője vagyok” (32.). E civilizáció „egyik elkeseredett ellensége”, Déry (29.) persze nem ringatózik illúziókban: nem képzeli, hogy a Kasszandra-jóslatokra fölfigyel a világ, nem képzeli, hogy a hozzá hasonlók intelmeitől háttérbe szorul az üzleti érdek, kijózanul az új s új diadalaitól – kétes értékű diadalaitól (306.) – megittasult tudomány. Vagy képzeli mégis? *A napok hordaléka* többször is (27., 370–371., 417. stb.), ám egyre növekvő szkepszissel hangoztatja, hogy az író, „a prédikátor” dolga a „kérdés”, a „riasztás”, még ha próféciáit pusztába kiáltott szónak érzi is – egymást követik hát a fájdalmas öngúnyval, öniróniával, a hasztalanság tudatával átszőtt jeremiádák, s bennük a kétségbeesett figyelmeztetés: a palackjából kiszökött szellem garázdalkodását – amíg nem késő – meg kellene fékezni. Miként, mivel? Déry szerint – durván egyszerűsítjük elképzelését – az önkorlátozó avagy a tudósok, a politikusok, a világ hatalmasai által eszélyesen korlátozott tudomány, a visszafogott, keményen ellenőrzött technikai fejlődés lehetne a megoldás. Tisztában van azzal persze maga is, hogy ez az indítvány jámbor szándék, szép vágyalom, naiv utópia

csupán; a civilizáció mind ölesebb ugrásokkal tart a szakadék, az önpusztítás felé. Természetesen a *nyugati civilizáció*, mert bár a hordalékíró mifelénk is észlel riasztó tüneteket (542., 615–616. stb.), s aggasztja, hogy a „fogyasztói társadalom” rossz példája „... már a mi szocialista rendünket is megfertőzi. Erőtlenül...” (308.), apokaliptikus-víziójának elemeit rendre a „kapitalista” országok és az úgynevezett harmadik világ szolgáltatják... A végítélet azonban nem különböztet szocializmus és kapitalizmus közt; egyetemlegesen érvényes: „Rögeszme: amennyire értelemmel lemérhető, az ember vesztébe rohan. Reménykedni csak egyben lehet: a katasztrófában. Abban, hogy az ember megcsömörlik önmagától, és egy halálugrással váratlanul letér az útról, melyet úgynevezett fejlődése kijelölt számára. Vagy hogy a természet megun bennünket, és lefogja ostoba handabandáinkat. Mindkét esetben remény van arra, hogy az emberiségnek egy része életben marad. Amely aztán kezdetén előlről... mit?” (238–239.) – illetőleg (játékos megfogalmazás, keserű konzekvencia): „Már csak az ég segíthet. Az anyagi seregek, a hatszárnyú szeráfimok, a sokszemű kerubimok kegyeibe ajánlva magunkat, talán még kicsúszhatunk a sátán csapdájából” (530.). „Nur noch ein Gott kann uns retten” – mondotta 1966 szeptemberében a *Der Spiegel* munkatársának Martin Heidegger. 16

Márai – említettük volt – Déryhez képest csupán elvéve és mellékesen hozza szóba a technikai civilizációt, s véleménye sokkalta megengedőbb. Hajlik arra, hogy jótéteménynek, egy soha nem volt életminőséget adó jótéteménynek is tekintse a káprázatos ipari fejlődés produktumait (*Napló 1968–1975*: 196–199.), s némelykor elgyönyörködötti az új s új javakat teremtő emberi lelemény. „Ez a mitikus lebegés a sugárhajtásos géppel: mint a fémbe és energiába öntött költészet. (...) Minden kényelem, amit ez a csodálatos és veszélyes, de veszélyeivel is zsongító, megbékítő technikai civilizáció nyújt az utasoknak, beleépült az utasterembe...” – lelkenedik, annál inkább dohogva az utazáshoz „járó” „...félelmesen ostoba, színes amerikai film” miatt. „Az ember – aki egyik kezével megalkotta ezt a remekművet, a jumbo-gépet és másik kezével egyidejűleg megalkotta ezt a gonosz hülyeséget, a krimifilmet –, csakugyan rejtélyes lény” – vonja le a következtetést (*Napló 1968–1975*: 94.). Máskor – az aranyvasárnapi árukinálattól láttán – ekként tűnődik: „Ez a bőség álmétkodásra készítő: mennyi találékony, ötlet, szorgalom, tehetség kell, amíg egy civilizáció megalkotja a fölösleges játékszereket, melyek ingereket keltenek, szüntelenül, mindig új és új ingert csíholnak az elfásult fogyasztóból. Mert a cél nem a kielégülés, hanem az igény: aki már kielégült, horgyogni kezd és nem fogyaszt többé, csak emészt. És akkor megáll a gép; vége egy civilizációnak” (*Napló 1968–1975*: 87.). E töprenkedésekben feltárul Márai ambivalenciája: az alkotó, technikai csodák és szükségtelen dolgok garmadájt megteremteni egyaránt képes elme mutatói lenyűgözik, a csakis a fogyasztásban üdvözülő, csakis a fogyasztásért gerjedő s csakis a fogyasztástól gerjesztett civilizáció eltaszítja. Nem a száguldó technikai fejlődés méltó, hanem a reá épült civilizáció elfajulása, tartalmatlansága, arány- és távlatvesztése. „A technikai civilizációban már csak a részletekre tudunk figyelni, az egészre soha.” – „...a kígyózó, vonagló, fertőző technikai civilizáció – már mutatja a végét valaminek, aminek még csak az elején vagyunk. A vég múlhatatlanul következik. (...) ez a civilizáció már belülről romos. Kár” (*Napló 1968–1975*: 81., 90.). A szkeptikus szocialista Déry világhatasztrófát profétát, a módjával spengleriánus Márai a „fausti” kultúra szükségszerű elkorcsosulásán, alkonyatán borong. Különbség ez, még akkor is, ha mindketten tudják: az atom- és hidrogénbomba korszakában a planéta és az emberiség teljes megsemmisülése sem pusztá fantazmagória. S elüt a véleményük a Föld kincseinek mértéktelen herdálásával, a környezetrombolással, a természeti „súlyegyen” bűnös megbillentésével kapcsolatban úgyszintén. Márai is észleli, hogy „...az ember – világszerte – moslékos pocsolót és trágyadombot csinál a lakott területekből (...), hogy „...esztelenül pazarolják a nyersanyagokat, és a szemétdomb már fertőzi a légkört (...), fölteszi, hogy „Faust hascsikarást kap, amikor látja, amint (...) feldúlunk (...) mindent, ami az idők eleje óta összhangban működött” (*Napló 1968–1975*: 102., 222. – *Napló 1976–1983*: 56.) – mégis bizakodóbb, ámbár megvetően: „Eljön a nap, amikor az Ember, az Univerzum egyik parazitája, kénytelen lesz kilépni a meseautóból, a gombnyomásos fényzőnből, és tönkrement gavallér módjára kullog a földi utakon, mint az idők elején... De ez sem biztos. A tönkrement gavallér majd új energiát pumpol a mindenségben, és hencog, pazarol tovább” (*Napló 1976–1983*: 57.). Jegyezzük ide sebtén: a „tönkrement gavallér” valószínűleg a Márai számára oly kedves és fontos Ortega tömegemberével, az „öntelt úrfi“-val azonos. 17

Ha másként ítélik is meg a technikai civilizációt, egynemely vívmányairól és jelenségeiről annál hasonlóbban vélekednek ők ketten. „Van (...) sajnos, televízió (..)” – sóhajt Déry (32.); „A televízió, ez a járvány. Berágta magát az életünkbe, mint a mákony” – sistereg Márai (*Napló 1968–1975*: 237.). *A napok hordaléka* – egyetlen kivételtől eltekintve (445.) – csak elutasítóan nyilatkozik e médiumról (273–274., 389., 544.), a diáriumok meg szinte profétai haraggal ostorozzák (*Napló 1958–1967*: 275. – *Napló 1968–1975*: 90., 237–238. etc.). Mind Déry, mind Márai azt kárhozza, hogy a televízió meghamisítja, szimplifikálja a valóságot, nem különböztet lényeges és lényegtelen közt, „bárgyúságokra” szoktatja, módszeresen „hülyíti” (Márai szavai!) nézőit, s – fölösleges mondanunk, melyikük háborog ezen – reklámözönt zúdít a nyakukba. S nem csupán reklámözönt, hanem információáradatot is, de ez már átvezet a televíziótól a hírközlés, egy médiumtól a média világába. Mindkettejüket elszorjyosztja az agresszív tudatmanipulálás – Márai leleményével: „az agytömés” –, ám egyikük inkább a gondolkodás szabadságát, másikuk inkább a kultúrát félti tőle. Kommentár nélkül idézzük Déryt: „A néző (...) mit sem tud meg (...) abból, amit megtudnia érdemes volna. (...) S minél több az információ, annál ritkább az élmény” (273–274.); – „Az ember minden korban manipulálható volt (...). Jelenünk semmivel sem lévén boldogabb múlt korszakoknál, az Igéret, azaz a manipuláció nélkülözhetetlen szabályozója lett a társadalomnak, s a kommunikációs eszközök erőszakos elterjesztésével már mind közelebb férközik az egyén észmeletéhez is. Lassanként védtelenekké válunk, emberi tartamunk elszívárog. Nem azt gondoljuk, amit gondolunk, hanem ami sugalmaztatik. (...) Észrevétlenül, alattomos módon világszerte országos tömegeket megfosztanak a gondolkodás elemi jogától” (418.); – „Köztudott, hogy a hírközlés telítettsége nem könnyíti, megnehezíti a tájékozódást. A hírek elfedik egymást, nem nyitják, eltakarják a látóhatárt, legjobb esetben közömbösítik egymás szavát. (...) amennyit nyernek felületben, annyit veszítenek intenzitásukban. (...) Fölszemes információk özönében élünk. Egyik hír megfojtja a másikat. (...) Így alakul ki az a különös helyzet, hogy minél többet tudunk meg a világról, annál kevesebbet tudunk róla. (...) határozott sejtelmek vannak arról, hogy a híreknek korántsem egyetlen rendeltetésük, hogy felfedjék a valóságot; gyakran épp takarni hivatottak. Még ha igazat mondanak, akkor is hazudnak, mert csak az igazság egy részének elmondására van felhatalmazásuk. A rész pedig nem azonos az egészszel (...). Manipuláltak, tudjuk, születésünk óta. Rendjén volna, ha a kezelés személyes érdekeinket szolgálná” (500–501.). – Kommentár híján citáljuk Márait: „...a műveltséget elvesztettük az értesültségben: olcsóbb és praktikusabb, mint a műveltség” (*Napló 1958–1967*: 157.); – A tudatlan „...ma is tudatlan, de tudás helyett megtömték a fejt – minden pillanatban, az agytömés módszerével – információkkal, melyeket arrogánsan összetéveszt a tudással. Ez az alak – az ismeretgazdag tudatlan. Mindent, amit lát és hall, csak egy ismeretadattal többnek érez – nem »éli meg« az ismeretet, csak raktározza” (*Napló 1968–1975*: 33.).

S amiként a szükségtelen értesülések Niagaraája, akként zuhog a technikai civilizációban a fölösleges könyvek is. Déry elképedve és rezignáltan, Márai leplezetlen undorral és megvetéssel szemléli a parttalanul hömpölygő könyvárdatot, azt, hogy a kiadókat jószerével csak haszonelvű megfontolások vezérik, azt, hogy mily arcátlanul manipulálják az olvasókat, s azt, hogy a ponyva, a bestseller, a „paraliteratúra” mindent elborít; a szenny, a selejt özönéből alig-alig válik ki valódi, időálló érték (5., 347–348. – *Napló 1958–1967*: 138., 270.; *Napló 1968–1975*: 8., 9., 104–105.; *Napló 1976–1983*: 20–21., 39., 63–65.). És mindketten fölfigyelnek arra, hogy a „szép, új világ” megzavart, ítélőképességében elbizonytalanodott emberének – Márai mondja így, Mencken nyomán – „...

szüksége van valamilyen mitológiára, félistenekre, akikre káprázó szemmel felnézhet” (*Napló 1958–1967*: 237.) – színre lépnek hát – Déry mondja így – „A civilizáció pót- és műanyag szentjei” (434.): a labdarúgó (434.), a tömeggyilkos (607.), avagy éppenséggel a ponyvairodalom és a televízió népszerűsítette „...superman, (...) aki mindent mer és akinek minden szabad” (*Napló 1968–1975*: 104. – Máraitól a kiemelés!). Politikusok is betölthetik a hiányzó istenek helyét és szerepét – de csak, ha jó színészek. A Hóst a színész váltja föl a történelem színpadán – idézi Márai többször is Nietzsche-t (*Napló 1968–1975*: 215., 216., 238., 286.), s úgy találja: korának államférfiúi közt kiváló teátristák akadnak (Uo.: 75., 237–238.). Hasonlót észlel Déry is (549–551.), gúnyosan álmélkodván, mint tervezik s teremtik meg agyafűrt szakemberek a német kancellárjelöltek „image“-át. Viszonylag hosszan lehetne még folytatni kettejük civilizáció-kritikájának szembesítését, de már csak három megfelelést említünk. Déry is, Márai is eltűnődik a fogyasztói társadalom emberének gyökértelen, „nomád” életformáján, folyvást munka- és lakhelyet cserélő otthontalanságán¹⁸ (424–425. – *Napló 1968–1975*: 229.), s egyikük is, másikuk is a tudomány elfajulásának tekintette a nők mesterséges megtermékenyítését, a „spermabankot” (24., 272. – *Napló 1968–1975*: 112.). A hevesen viszolygó Márai epébe mártja tollát: „Nem késhet a penisbank. Lesznek hirdetések: »Jó karban levő stb.« A tudomány pragmatikus” (*Napló 1968–1975*: 8.). S a legkevésbé sem véletlen (inkább jelképes), hogy a gépek, a munkást alkatrészé lefokozó gépek világában mindkettejük rokonszenve a kézművesé, akinek még személyes köze van a mesterségéhez, s aki még alkot, amidőn tevékenykedik (45–46., 566. – *Napló 1958–1967*: 298.; *Napló 1968–1975*: 10., 143–144.).

A technikai civilizáció az ember műve, nem csoda hát, hogy a teremtmény a teremtő félelmetes vonásait viseli magán. „Én nem gyönyörködöm az emberben, nem” – mondja Hamlet, a tragédia II. felvonásának 2. színében (Arany János fordítása). Déry és Márai, ha lehet, még a dán királyfinál is kevésbé gyönyörködik benne. Az ember „sárkányfog vetemény” – ítél (Vörösmarty szavával) Déry (384.). „Szent György napja. Ledöfte a Sárkányt. De a Sárkánynak új feje nőtt, nem egy, hanem milliárd. Ez a sokfejű Sárkány az ember” – jelenti ki axiomatikusan Márai (*Napló 1976–1983*: 55.). „Rögeszmém: nem hiszek abban, hogy az indiai, kínai stb. higiénikus népszaporulat csecsemői elállhatnák az emberiség tévútjait. – Kár az emberért!” – panaszkodik *A napok hordaléka* (571.). „A XVIII. század felszámolta a Vallást. A XIX. század felszámolta az Istent. A XX. század felszámolja az Embert” – nevezi meg az alászállás stációit a diárium (*Napló 1968–1975*: 83.). Miért e végletes és végleges kiábrándultság, miért sárkányfajzat, „sárkányfog vetemény” az ember? A „hordalékok” és a diáriumok válasza azonos. Az ember vérszopó, hóhértémészetű fenevad, múlhatatlan, leküzdhetetlen késztetéssel az agresszióra, a pusztításra; mindig is ilyen volt, s mindörökké ilyen is marad. Az erőszak módszerei és eszközei változnak – az ösztön maga változatlan. Komor történelem- és embervízió a Déryé s a Máraié: az „örök visszatérés”, a körforgás gondolatára épül (160., 379–382., 493–495., 564., 568–571. – *Napló 1968–1975*: 167., 178., 254., 259–260., 268.; *Napló 1976–1983*: 16., 23.). Nem véletlenül idéz hosszú és szörnyű passzust Déry Leonardo da Vinci *Filozófiai naplójának* épp *Az emberi kegyetlenségről* szóló fejezetéből (420–421.), nem véletlenül találja úgy Márai: „A század gonosztetteiről írott szakkönyvek között hiányzik egy: »Az emberi kegyetlenség története«. Időszzerű könyv lenne. Érthetetlen, hogy nem akadt szakember, aki megbízható dokumentációval felel a kérdésre: miért kegyetlen az ember?... A klinikai válasz mindig csak ez: kegyetlen, mert kielégületlen. (...) A kegyetlenség, mint a mérges mákony, csak akkor nyújt kielégülést, ha fokozzuk az adagokat. Szakszerű alaposággal bizonyíthatná ez a könyv, hogy az ember minden korban, mindenféle műveltség térfogatában, minden vallási rendszeren belül reménytelenül kegyetlen volt. Mint ma. Ez a könyv hiányzik a kortársi könyvespolcra!” (*Napló 1957–1968*: 288–289. – az első kiemelés Máraitól, a második tőlünk!). A két szerző följegyzéseiben – kivált *A napok hordalékában* – oly sűrűn s oly terjedelemben térnek vissza a terror, a háborúk, a törzsi-nemzeti-vallási (etc.) villongások iszonytató, véres hírei, hogy lapszámokat megadnunk teljességgel fölösleges. Az ember szörnyeteg – derül ki megannyiszor e részletekből, bestiális, önző, a különbözést nem tűrő, mértéktelenül fölfuvalkodott s mérhetetlenül ostoba lény, ki készen áll akár az emberiség kipusztítására is. Könyörtelen harc, gátlástalan agresszió mindenütt, s Déry szerint nem csupán a „homo homini lupus” tételének igazával kell számolni, hiszen a harc, az erőszak egyetemes: a háború az élővilág egészében zajlik. A „hordalékok” számos szakasza arról tanúskodik, hogy szerzőjüktől nem idegen a „bellum omnium contra omnes” (368.) Thomas Hobbes-i elve, illetőleg Darwin több teóriájára (26.), legfőként a „struggle for life” tézise. Déry léltatómása az egyetemleges harc képét vetíti elénk: örökös háború dúl a természetben, az élővilág minden színterén, növény és növény, növény és állat, állat és állat, ember és növény, ember és állat, ember és ember közt. Minden szereplő ellensége a másiknak, minden szereplő a maga fajtájának szaporítására és a másiknak a kiirtásán munkálkodik, s mindenik – valamely rejtélyes céllal – a végtelenbe tör (76–77., 124–130., 215., 234–237., 286., 368–372., 421–423., 484–488., 490–499., 508–509., 636. stb.). „Darwin tételei azon a feltevésen alapulnak, hogy az ember közbejötté nélkül a természetben a biológiai kiválasztódás folytán túrható egyensúly jött volna létre. Az ember megzavarta az öröknek ezt a szabad játékát, s féltő, hogy ma már a saját egyensúlyát is felborítja” – summáz Déry (26.). Márai – noha úgyszintén tudomása van az állatvilágban dúló agresszióról (*Napló 1968–1975*: 54.) – nem vázol föl ily totális víziót, nem abszolutizálja a struggle for life-ot. Őt csak az ember, a gyilkolásra, erőszakra, kegyetlenségre rendelt lény foglalkoztatja – illetőleg a tömegember világméretű elúrhodása. Beszédes különbség: Déry egyszer sem hozza szóba ezt a veszedelmet, Márai unosuntalan ezzel viaskodik, keserűen regisztrálván, hogy az öntörvényű személyiség kiveszöbben van a világból, s mindent ellep az arctalan tucatlányok inváziója (*Napló 1958–1967*: 49., 50., 79. etc.; *Napló 1968–1975*: 34., 108., 253. stb.). A statisztikai átlag, a „horda” tolakodott a valódi Egyéniségek helyébe, s Márait a konzumcivilizáció ellen zendülő fiatalokban, a hippikben, a beat-generáció tagjaiban is a tömeges egyformaság, a csordaszellem bőszi (*Napló 1958–1967*: 69., 71–72., 119., 272., 296–297.; *Napló 1968–1975*: 41., 171. etc.). Így vagy úgy: a könyörtelen létharc gyilkos ösztönű szereplőjeként avagy a massa elemeként az ember ijesztő lény; semmi jót nem várhatni tőle.

S túl az eddigiekre, mennyi megfelelés akad még a „hordalékok” és a diáriumok szemléletében és konzekvenciáiban! Csupán a legfontosabb s legtanulmányosabb kapcsolódások sietős felsorolására szorítkozunk. A szerzők életkorából következik, hogy sűrűn vissza-visszatérnek az öregedés, az öregség, a közelgő elmúlás nyugtalanító kérdésköréhez. A téma azonos, a megközelítés viszont – a műfaji és az alkati különbség okán – más és más: Déry érzelmesebb, önironikusabb, kifejtőbb, Márai tárgyilagosabb, ridegebb, szófukarabb. Mindketten úgy tartják: elveszítették a kapcsolatot hajdani, ifjonti önmagukkal, egyikük sem hiszi és érzi életének, személyiségének folytonosságát (373. – *Napló 1958–1967*: 203.; *Napló 1968–1975*: 278.). Annál inkább hiszik mindketten – s mily szép „rímpár” ez! –, hogy az öregségnek s a magánynak csak egyetlen ellenmérge akad: a (szellemi) munka, az alkotás (321–322., 458. – *Napló 1968–1975*: 78–79.). Művészi elképzeléseikben és eszményeikben, irodalmi ízlésükben, rokon- és ellenszenveikben úgyszintén közös vonásokra bukkanhatunk. Déry is, Márai is vallja, hogy a irodalom nem szimpla másolás, tükrözés, hanem újáteremtés, látomás – új, fiktív valóság létrehozása (148–154., 258., 261., 288., 349–350. – *Napló 1958–1967*: 275., *Napló 1976–1983*: 11.). Mindketten hirdetik: nem a szerző írja a művet, hanem a mű írja önmagát (455–456. – *Napló 1958–1967*: 139., 223.), s mindketten hódolnak Stendhal és Marcel Proust géniusza előtt (bár Márai kritikával is illeti nemegyszer *Az eltűnt idő nyomában* alkotóját). A legkevésbé sem meglepő, hogy mind Déry, mind Márai elutasítóan nyilatkozik a „régii” és a neoavantgárd művészet törekvéseiről, az „absztraktokról” (78–86., 258–259., 402. – *Napló 1958–1967*: 34., 110–111., 217., 243., 267.; *Napló 1968–1975*:

92. etc.), nem meglepő, noha lázas ifjúságukban egyikük is, másikuk is közösséget vállalt az avantgárdokkal, és szinte magától értetődik, hogy a francia „új regény”-ről egyaránt lesújtóan ítélik (85–86. – *Napló 1958–1967*: 257.). Van példa arra is, hogy ugyanarról merőben más a véleményük: Déry szerint az „urbánus-népi” szembenállás koholt ellentét, „álkérdés” (445–447.) – Márai – tudjuk – nem így látta ezt; Déry hisz a humánusabb börtön embernevelő hatásában (558–561.) – Márainak nincsenek efféle illúziói (*Napló 1958–1967*: 265–266.). Pusztá véletlen, de kuriózum voltában is az észjárások hasonlóságát jelzi: mindketten eltöprengenek azon, hogy a „primitív” afrikai népeknek nincsenek szavaik az elvont fogalmak megnevezésére (533. – *Napló 1968–1975*: 7–8.) – nem véletlen, hanem szükségszerű, hogy mind Déry, mind Márai az anyanyelvet tartja az írók hazájának. Főlemelő látni e „találkozást”, főlemelő olvasni: „Az írónak a nyelv a hazája. (...) Nyelvéből kilépni az írónak legfőbb a nyelve tud, a tolla nem. (...) papírja fölé hajolva, amikor teremteni kíván vagy kényszerül, az anyanyelv vonzásába kapaszkodik. Olyan hatalmas inger ez, amelyre másképp, mint honi nyelvén, nem tud válaszolni. (...) 1957-ben (...) hazámban: nyelvemben akartam megmaradni” (449–450.). – „Az igazság, hogy az író csak anyanyelvén tudja teljesen, feltétlenül kifejezni magát. Az emigrációba úgy viszi el az anyanyelvet, mint valamilyen titkos szerződést, ami életének értelme, amit ruhája belésébe rejtve ment át az idegenbe. És ott megőrzi, minden áron, minden módon... mert máskülönben nem tud írni, csak dadog” (*Napló 1958–1967*: 280–281.); „Bizonyos, hogy az anyanyelv elemi szükségesség az író számára. (...) Az »ország«, a »nép« még nem »haza«. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz csak »haza«, ha az anyanyelv nevet ad a tényeknek. Nincs más haza, csak az anyanyelv” (*Napló 1968–1975*: 287.). Főlemelő látni, olvasni e vallomásokat, de – Márai sorsának ismeretében – keserű is.

Álljon itt végezetül két hosszabb idézet, mindkettő 1972-ből. Szavaikban, mondataikban, szövegükben semmi hasonlóság, némi közülük mégis van egymáshoz, magvuk rokon.

Déry: „Nem, nem vagyok hajlandó beállni azoknak a Muszáj-optimistáknak a sorába, akik jobb tudomásuk ellenére, talán emberi büszkeségből, s merő daczból, talán a maguk lelki egyensúlya érdekében, talán hordaösztönből, az emberi nem nagyságáról perorálnak. Akik Müchhausenként a saját hajuknál fogva húzzák ki magukat a pócegdörből, s a körmükkel vélik lepöckölhetni a féceszt, amely rájuk ragadt. Akik azt hiszik, hogy egyfelől elhallgatás, másfelől buzdítás révén megjuhászíthatják az emberi gonoszságot, az ostobaságot kiművelhetik. Egy oly földtekén, ahol (...) ami kevés értelem felgyűlt bennünk, az soha nem képes helyreütni a kárt, amelyet az ocsmány Erőszak, nyakában a Butasággal tesz bennünk és körülöttünk. – Nem, nem vagyok optimista. S nem is hallgatom el sem kertemben, sem kertemen kívül” (209–210.).

Márai: „Soha nem süllyedt még olyan mélyre egy civilizáció szellemi és erkölcsi szintje, mint a mi időnkben. Elég megállni egy újságosstand előtt és megnézni a folyóiratok színes címlapjait; elég felcsavarni a televízió gombját; belépni egy moziba; megbámulni a bestsellerlistának nevezett pellengér szégyentábláját... Elég felnyitni egy újságot és elolvasni egy időszerű *editorialt*, amely kézdörzsölve magyarázza, hogy a terrorista a valóságban a társadalmi igazságot teszi rendbe, amikor bombát dob és meggyilkol ártatlanokat (...); elég meghallgatni a Kupecet és a Szatócsot, aki Ügynöknek nevezi magát és a világszínpad számára, a tömeghülyítés és nemzetkábítás céljaira, készpénzért szállítja a gladiátorokat; az író, a művészt, a politikust, akik tehetetlenül engedelmeskednek a politikai vagy üzleti komisszárnak; a tudóst, aki a katasztrófa lehetőségeinek minden változatát szakmányba adja el a Hatalomnak... Felébredni ebben a világban, kidörzsölni egy több ezer éves álom csipáját a szemünkből és körülnézni – egyértelmű a tudatosodással: valami megtörtént. Valaminek vége” (*Napló 1968–1975*: 119. – a szerző kiemelése!).

Mielőtt még bárki úgy vélhetné (látván a megfelelések sokaságának): a „hordalékok” és a diáriumok világa csupa-csupa hasonlóság, netán azonosság – sürgősen ki kell mondanunk: a „hordalékok” és a diáriumok világa (függetlenül az egybehangzások, a „rímpárok” viszonylag nagy számától) csupa-csupa különbség. Oly távolságban vannak egymástól, akár a följegyzések írói, s e téren a megfelelések mennyisége (figyelmet érdemlő mennyisége!) sem változat.

Valószínűleg, hogy Déry és Márai szót váltottak, s főként: bármiben is szót értek volna, ha a vizsgált időszak során személyesen találkoznak valahol. Műveik, így a „hordalékok” és a naplók – szerencsére – nem zárkóznak el a párbeszédtől, sőt: egyes passzusaik olykor igen nyájas, másszor viszont polemikus eszmecserébe bocsájtóznak egymással.

Jegyzetek

1 Elhangzott – rövidítve – 2002. december 5-én Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Déry Tibor halálának 25. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián.

2 Az eredetileg három kötetben megjelentetett elmélekedések közös címét adó fordulat – „a napok hordaléka” – 1972 márciusában bukkant föl először. Vö.: Déry: *A napok hordaléka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 209. (A továbbiakban mindig erre a – Réz Pál gondozta – kiadásra hivatkozunk, s a zárójelben szereplő lapszámok is emez editóra utalnak!)

3 Lásd Márai: *Ami a Naplóból kimaradt 1948*. Vörösváry, Toronto, 1998. 53.

4 Vö.: *Jules Renard naplója*. In: Márai: *Ihlet és nemzedék*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1992. 24–34.

5 Lásd Rónay László: *Márai Sándor*. Magvető Kiadó, Bp., 1990. 327.; Czetter Ibolya: *Diáriumok párbeszéde*. Márai Sándor és Jules Renard Naplójának összehasonlító elemzése. In: Czetter: *A stílus és a formák*. Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról. BÁR-könyvek, Szombathely, 1999. 107–131.

6 Vö. a 3-as számú jegyzettel!

7 Vö.: Déry Tibor: *Szép elmélet fonákja*. Cikkek, művek, beszédek, interjúk (1945–1957). Sajtó alá rendezte: Botka Ferenc. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2002.

8 Márai: *Napló 1945–1957*. Akadémiai Kiadó– Helikon Kiadó, Bp., 1990. 65.

9 Vö.: Botka Ferenc: *Párhuzamok (Márai és Déry)*. In: *„Este nyolckor születtem...” Hommage í Márai Sándor*. (Szerkesztette: Czetter Ibolya, Lőrinczy Huba.) BÁR-könyvek, Szombathely, 2000. 187–200.

10 Botka: i. m. 199.

11 Uo.: 188., 199–200.

12 Lásd: *Ami a Naplóból kimaradt 1950–1951–1952*. Vörösváry, Toronto, 2001. 20.

13 Munkánk során az alábbi köteteket használtuk: *Napló 1958–1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1992.; *Napló 1968–1975*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. (1993.); *Napló 1976–1983*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. (1994.). – A későbbiekben mindig e kiadásokra hivatkozunk, zárójelben megadva a kötetcímet és az oldalszám(oka)t.

14 Márai tengerélményéről és -kultuszáról lásd a *Naplók* megannyi bejegyzését, illetőleg Fried István tanulmányát: *„Formiánál a tenger”* (Márai Sándornál a tenger). In: *Műhely*, 2002/3. 33–41.

15 Mindezt – Márai „hitetlenségének”, szenvedő deizmusának gondolatkörét – lásd bővebben könyvünkben: „...személyiségnek

lenni a legtöbb..."Márai-tanulmányok. Savaria University Press, Szombathely, 1993. 83–86., 98–100.

16 Idézi Fehér M. István: *Martin Heidegger*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 165., 168., 189.

17 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Bp., 1995. 90–101. (Scholcz László fordítása.)

18 Heideggert is nyugtalanította ez a világjelenség, az otthon („Heimat“) hiánya. Vö.: Fehér M. István: i. m. 168.